

Stanisław Dubisz

(Towarzystwo Kultury Języka, Warszawa,
e-mail: stdubisz@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-4784-5399

TEKST UNII LUBELSKIEJ JAKO DOKUMENT EPOKI¹

1. TYTUŁEM WSTĘPU

1 lipca 1569 r. na sejmie w Lublinie, w którym uczestniczyli członkowie Sejmu Korony Polskiej oraz Sejmu Wielkiego Księstwa Litewskiego, został zaprzysiężony akt unii lubelskiej, którego punkt 3. głosił, co następuje:

Iż już Królestwo polskie i Wielgie Księstwo litewskie jest jedno nierozdzielne i nieróżne ciało, a także jedna a spólna Rzeczpospolita, która się z dwu państw i narodów w jeden lud zniosła i spoiła.

W punkcie zaś 19., stanowiącym konkluzję całego dokumentu, stwierdzono:

A te wszystkie rzeczy tu **postanowione** [wyróżnienie S.D.] i obwarowane ani przez Jego Królewską Mość, ani przez pany rady, inie wszystkie stany i posły ziemskie obojga narodu za spólnym zezwoleniem ani pojedynkiem od której części i strony nie mają nigdy wiecznym(i) czasy być wzruszane i odmieniane, ale wieczne, całe i mocne zachowane być mają.²

W ten sposób dokonało się „postanowienie” Rzeczypospolitej Obojga Narodów, która trwała do 1795 r.

¹ Artykuł jest rozszerzoną wersją referatu, który wygłosiłem 21.11.2019 r. na Uniwersytecie Wileńskim podczas konferencji *Pod znakiem Orla i Pogoni. Polsko-litewskie związki naukowe i kulturowe w dziejach Uniwersytetu Wileńskiego*.

² Źródło: http://www.polska.pl/info/archiwa/unia_lubelska/tekst.htm. Materiał językowy i cytaty prezentowane w niniejszym artykule podawane są według tej notacji.

2. GENEZA POLITYCZNA

Polityczny ciąg zdarzeń, który doprowadził do unii lubelskiej, swój początek wziął w roku 1505, kiedy to sejm zebrany w Radomiu podjął słynną uchwałę zwaną *Nihil novi* („Nic nowego” bez zgody sejmu), ustalając podstawowe formy ustrojowe Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, decydujące o uprzywilejowanej pozycji szlachty i jednolitości stanu szlacheckiego w tych obu – *de facto* – samodzielnych państwach.

Trzeba bowiem pamiętać, że związek Polski i Litwy utrzymywał się wówczas jedynie na zasadzie unii personalnej (Kazimierz Jagiellończyk, Aleksander, Zygmunt Stary i Zygmunt August byli jednocześnie królami Polski i wielkimi książętami Litwy), unii dynastycznej (Władysław Jagiełło czy Jan Olbracht byli królami, a Witold bądź Aleksander – wielkimi książętami) lub na zasadzie określonych umów międzypaństwowych (np. układ z 1499 r., który gwarantował Litwie polską pomoc w czasie wojen z Moskwą).

Dominujący politycznie status polskiej szlachty znajdował wielu zwolenników na Litwie. Statuty litewskie z lat 1529 i 1566 ustanowiły ustrój polityczny Litwy analogiczny do istniejącego w Polsce, a to z kolei stało się podstawą rozwoju ruchu egzekucji dóbr i praw, dążącego do ograniczenia na Litwie oligarchii magnackich rodzin Radziwiłłów, Gasztołdów, Olelkowiczów, Słuckich, Ostrogskich.

W latach 1553, 1557, 1558 i następnych Litwa oraz (jako jej sprzymierzeniec) Polska uwikłały się w wojny o Inflanty, które nie przyniosły sukcesów i uświadomiły wszystkim konieczność mocniejszych związków politycznych Królestwa z Wielkim Księstwem w celu ochrony dotychczasowych granic i ekspansji terytorialnej.

Uzyskanie zwycięstwa na sejmie w Piotrkowie w 1562 i 1563 r. przez przedstawicieli ruchu egzekucji dóbr i praw koronnych w Królestwie, do czego przyczynił się król Zygmunt August, wspierając stronę egzekucyjną przeciwko oligarchii magnackiej, wzmocniło jego pozycję oraz tendencje do centralizacji władzy nad oboma państwami i swobody wyznaniowej na całym jego obszarze (co m.in. zniosło ograniczenia prawne szlachty prawosławnej), a zarazem ustabilizowało ustrój demokracji szlacheckiej.

Konsekwencją tego było zwołanie w 1568 r. sejmiku koronnego w Lublinie (można by go nazwać „zjednoczeniowym”), w którym uczestniczyli również przedstawiciele Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Sławny sejm lubelski rozpoczął obrady w roku 1568. Zjechali wszyscy magnaci litewscy, którzy zaniechali sporów i stanowili zwartą opozycję przeciwko projektowi króla i Korony. Przybyła także cała izba poselska Wielkiego Księstwa. Za środek nacisku służyło Polakom przypomnienie o dawnych umowach, tych, co teoretycznie orzekały o „przyłączeniu”, a pojedynkowość ich szła nawet zbyt daleko, skoro sami zastrzegali, że egzekucja – bicz na magnatów – nie będzie obowiązywała na Litwie.

Kiedy król zarządził wspólne posiedzenie posłów obu krajów, zachęcony przez możnych sejm litewski opuścił Lublin w nocy 1 marca 1569 r. Pozostał w nim Zygmunt August wraz z koroniarzami i ani myślał ustępować. W cztery dni po wyjeździe Litwinów ogłosił, że wciela do Korony Podlasie, od dawna już gęsto zasiedlone przez drobną szlachtę i chłopów z Polski, zwłaszcza z Mazowsza. 27 maja przyłączył Wołyń. W czerwcu na wniosek szlachty wołyńskiej, oderwał od Wielkiego Księstwa i zjednoczył z Polską Kijewszczyznę.

Król uciekł się zatem do polityki stwarzania faktów dokonanych, zastosował presję, której cel okazał się zgodny z wolą olbrzymiej większości szlachty trzech wymienionych ziem. Ich posłowie masowo powracali do Lublina, składali przysięgę wierności i zasiadali na sali obrad.

W czerwcu powrócił również sejm litewski w zmienionym składzie. Na ostateczny wynik nie trzeba już było długo czekać. 1 lipca 1569 roku, w piątek, zaprzysiężono akt unii lubelskiej.³

Unia ta ustanowiła instytucje wspólne dla Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego – oprócz władcy (króla i zarazem wielkiego księcia) wybieranego wspólnie przez szlachtę obu krajów, również wspólny sejm, politykę zagraniczną i obronną oraz wspólną monetę. Od-rębne miały pozostać m.in. armia, skarb, prawo, sądy i urzędy.

3. JEZYK I TEKST DOKUMENTU

Zaprzysiężony dokument unii lubelskiej został sformułowany w języku polskim. Jest to wynikiem upowszechniania się w życiu publicznym XVI-wiecznej Rzeczypospolitej tendencji i wartości renesansowych z jednej strony, z drugiej zaś – jak należy domniemywać – świadomej polityki językowej prowadzonej przez króla Zygmunta Augusta. Renesans, oprócz ogólnoeuropejskich kategorii takich jak: humanizm, reformacja, antropocentryzm, intelektualny pragmatyzm, estetyczny klasycyzm, wprowadził do dekalogu polskich wartości trzy nowe składniki: pojęcie narodu (oczywiście szlacheckiego), pojęcie ojczyzny (jako odpowiednika łac. *patria*) oraz pojęcie polskiego języka narodowego.⁴

Jako język państwowy, urzędowy, polszczyzna właśnie w XVI w. zaczyna dominować, stopniowo wypierając łacinę i język niemiecki. Posługiwało się nią ok. 50% całej populacji państwa wielonarodowego, chociaż terytorialnie obejmowała ona swym zasięgiem głównie ziemie Królestwa Polskiego i Prus Książęcych. Dekretem królewskim z 1537 r. na jej rzecz ograniczono używanie języka niemieckiego w największej

³ P. Jasienica, 1986, *Polska Jagiellonów*, Warszawa, s. 343–344; por. H. Samsonowicz, 1973, *Historia Polski do roku 1795*, Warszawa, s. 146–169; J. Topolski (red.), 1978, *Dzieje Polski*, Warszawa, s. 261, 280; I. Kąkolewski, M. Kopczyński (red.), 2012, *Pod wspólnym niebem. Rzeczpospolita wielu narodów, wyznań, kultur (XVI–XVIII w.)*, Warszawa, s. 100, 117.

⁴ Zob. S. Dubisz, 2004, *Polski dyskurs odrodzeniowy – kultura, polityka, religia, język*, „Przegląd Humanistyczny” nr 4, s. 27–42.

świątyni krakowskiej, kościele Mariackim; w 2. połowie XVI w. stała się podstawowym językiem ksiąg sądowych, dokumentów cechów rzemieślniczych i diariuszy sejmowych. Inaczej jednak przedstawiała się jej rola na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie językiem państwowym i urzędowym był język ruski (staro-cerkiewno-słowiański na substracie białoruskim lub ukraińskim) i gdzie polszczyzna została uznana za język urzędowy dopiero w 1697 r. Dodać także trzeba, że na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego terytorialnie dominowały dialekty białoruskie i ukraińskie, a dialekty litewskie obejmowały jedynie rdzenną Litwę i Żmudź, czyli jego północno-zachodnią część.⁵

W tej sytuacji sformułowanie dokumentu unii lubelskiej po polsku było – po pierwsze – zgodne z normą sejmu Królestwa Polskiego. Wszak pierwotnie sejm zwołany w Lublinie był sejmem Królestwa, a przedstawiciele sejmu Wielkiego Księstwa przybyli na obrady jako opozycja i dopiero po zmianie stanowiska dołączyli do sejmu stanowiącego unię. Po drugie, miało jednoznacznie sygnalizować to, że w Rzeczypospolitej Obojga Narodów właśnie polszczyzna ma się stać prymarnym kodem państwowym i urzędowym. W tym kontekście język polski stawał się drugim – oprócz ustroju demokracji szlacheckiej – zwornikiem nowej tradycji wieloetnicznego i wielowyznaniowego państwa.

Tekst *Unii lubelskiej* jest zwarty, w dzisiejszej formule zapisu mieści się na kilku stronach. Formalnie rzecz ujmując, dzieli się na preambułę i część zasadniczą składającą się z 19 punktów. Ze względu jednak na zawartość treściową należy wyróżnić jego trzy zasadnicze części:

- 1) preambułę, zawierającą apostrofę *W imię Pańskie amen. Ku wiecznej pamiętce sprawy niżej opisanej* oraz listę sygnatariuszy dokumentu; należy podkreślić, że są to sygnatariusze wyłącznie ze strony Wielkiego Księstwa Litewskiego, ponieważ dokumentowi nadano formułę odnowienia unii z Koroną Polską przez panów rady i posłów ziemskich Księstwa;
- 2) zasadniczą część dokumentu (pkt. 1.–18.), zawierającą motywację tego przedsięwzięcia, adresy do króla oraz omówienie zasadniczych treści z zakresu polityki wewnętrznej;
- 3) część końcową (pkt 19.), zawierającą konkluzje, zobowiązania i przysięgi.

Taka struktura tekstu odpowiada zasadom klasycznej retoryki, pełniąc, oprócz funkcji informacyjnej i deklaratywnej, również funkcję perswazyjną.

⁵ Zob. I. Kąkolewski, M. Kopczyński (red.), 2012, op. cit., s. 25–27, 97.

4. SYGNATARIUSZE DOKUMENTU

Jak już zaznaczono wyżej, w preambule wymienieni zostali jedynie sygnatariusze ze strony Wielkiego Księstwa Litewskiego, którzy zaprzysięgali odnowienie unii z Koroną. Ich określenia mają postać zróżnicowaną:

- 1) Imiona z funkcjonalnie prymarnymi formami nazwiskowymi na *-owicz // -ewicz // -icz* (np. *Jan Chodkiewicz, Ostafiej Wołowicz, Stanisław Naruszewicz, Andrzej Stankiewicz, Maciej Jacynicz, Izmajło Zienkowicz*) niejednokrotnie uzupełnionymi jeszcze trzecim członem patronimicznym (np. *Hrehory Aleksandrowicz Codtkowicz, Girzy [= Jerzy] Wasylewicz Tyszkowicz, Fiedor Jackowicz Wielkowicz*), członem w postaci określenia na *-ski* (np. *Stefan Zbaraski Koributowicz, Mikołaj Olechnowicz Drohostajski, Łukasz Bolesławowicz Świrski*) bądź członem będącym formą nazwiskową przydomkową (np. *Paweł Iwanowicz Sapieha, Gabriel Iwanowicz Hronostaj, Szczęsny Augustynowicz Huba, Franc Stanisławowicz Durnik*).
- 2) Imiona z formami nazwiskowymi na *-ski* (np. *Malcher Snowski, Maciej Sawicki, Iwan Ilgowski, Hrehory Makarowski, Michajło Sokołowski, Hieronim Opachowski*) uzupełnione czasem trzecim członem patronimicznym (np. *Łukasz Bolesławowicz Swirzski, Stefan Zbaraski Koributowicz*).
- 3) Imiona z określeniami funkcji lub członami nazwiskowymi o różnej genezie i postaci (np. *Walerjan biskup wileński, Malcher Szemiott, Mikołaj Talwosz, Jan Kiszka, Ławryn Wojna, Jan Wołczek, Michajło Hałaburda, Andrzej Dzierżko, Fiedor Kopeć, Tymofiej Hurko, Dominik Pac, Adam Pocij, Szadzibor Dowgird, Kasper Giedroić*).⁶

W sumie znajdują się zapisy form nazwiskowych ok. 70 przedstawicieli strony litewskiej (niektóre nazwiska występują w podwójnych postaciach). Najmniej liczne są określenia należące do grupy 2. (17), a formy występujące w grupie 1. i 3. są nieco liczniejsze (27 i 26). To zróżnicowanie pozwala na kilka wniosków:

- 1) z wyjątkiem kilku są to formy imiennicze i nazwiskowe przedstawicieli stanu szlacheckiego i magnaterii, widać zatem, że dominują tu nazwiska na *-owicz* (grupa 1.) oraz nazwiska o genezie przydomkowo-imienniczej (grupa 3.) – niejednokrotnie nobilitowane nazwiska rodowe (np. *Radziwill, Kiszka, Pac, Sapieha, Pocij*); dominacja nazwisk na *-owicz* znajduje podłoże w ruskim substracie kulturowo-językowym;

⁶ Por. W. Kuraszkiewicz, 1951, *Nazwiska na -owic w Warszawie XV-XVI wieku*, „Język Polski” nr 1, s. 23–29; S. Rospond, 1966, *O nazwiskach na -ski*, „Poradnik Językowy” z. 1, s. 1–12; S. Dubisz, 1985, *O „nobilitacji” nazwisk mieszczańskich na Mazowszu w XVII i XVIII w.*, „Prace Filologiczne” XXXII, s. 97–107 – tam obszerniejsza literatura przedmiotu.

- 2) nazwiska na *-ski*, które w Królestwie Polskim stawały się wówczas podstawowym typem nazewniczym w odniesieniu do stanu szlacheckiego są tu mniej liczne i zdarza się, że występują jako uzupełnienia nazwisk patronimicznych; jest to więc typ nowy, wtórny, który zaczyna się upowszechniać w związku z polonizacją kulturową szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego;
- 3) kulturowy substrat ruski wyraźnie jest również zaznaczony w warstwie imienniczej – średnio prawie 25% imion sygnatariuszy aktu *Unii lubelskiej* ze strony Wielkiego Księstwa Litewskiego nosiło imiona o genezie ruskiej (np. *Hrehory, Michajło, Fiedor, Isaj, Wasilej*); ten mełanż kulturowy mógł być dodatkowym katalizatorem upowszechnienia ustroju demokracji szlacheckiej, który proponowała koncepcja Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W dalszym następstwie prowadziło to do polonizacji warstwy szlacheckiej Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rusi.

5. KOMPOZYCJA TEKSTU

Preambuła dokumentu *Unii lubelskiej*, oprócz cytowanej już incipitowej apostrofy: *W imię Pańskie amen. Ku wiecznej pamiętce sprawy niżej opisanej*, zawiera autoidentyfikację sygnatariuszy aktu: *My prełaci i panowie rada, tak duchowna jako świecka, książęta, stany wszystkie Wielkiego Księstwa Litewskiego, ktemu posłowie ziemscy na tym walnym a z pany radami i posły a stany wszystkiej Korony polskiej spolnym lubelskiem sejmie będące...*, a następnie wyliczenie sygnatariuszy aktu. Jest więc incipit preambuły retorycznie ozdobny (apostrofa, autoidentyfikacja, wyliczenie), zhierarchizowany aksjologicznie – prymat nad świeckimi mają wartości duchowe, religijne – co jest wyrażone *expressis verbis* i w apostrofie, i w wymienieniu w autoidentyfikacji *prelatów* przed *panami rady*, i w rozpoczęciu wyliczenia od *Waleriana, biskupa wileńskiego*.

Ówczesny świat wartości jest wyrażony również poprzez wymienienie przy poszczególnych osobach ich funkcji, tytułów i urzędów, np. *Ostafiej Wołowicz pan trocki, podkanclerzy Wielkiego Księstwa litewskiego, starosta brzeski i kobryński; Jan Chodkiewicz hrabia na Szklowie i Myszy, starosta żmojdzki, marszałek najwyższy Wielkiego Księstwa litewskiego, administrator i hetman ziemie inflancki, starosta kowieński, dzierżawca płotecki i telszowski; Mikołaj Chrystof Radziwiłł książę na Ołyce i Nieświżu, marszałek dworny Wielkiego Księstwa litewskiego; Jan Kiszka krąjczy Wielkiego Księstwa litewskiego; pisarze Jego Krolewski Mości: Michajło Haraburda dzierżawca świsłocki, Bazilius Drzewiński, Maciej Sawicki starosta mielnicki, wojski, drohicki, Stanisław Naruszewicz ciwun wileński; posłowie ziem i powiatów – z wojewodztwa trockiego Andrzej Dzierżko, podkomorzy, Kasper Rajecki chorąży ziemie trockiej a Michajło Wrona; a potem tyż i z miasta wileńskiego stolicznego Wielkiego Księstwa*

litewskiego posłowie: Franc Stanisławowicz Durnik, Fiedor Jackowicz Wielkowicz Burmistrze a Hieronim Opachowski pisarz miasta wileńskiego. Zachowana jest w tym wyliczeniu również hierarchia stanowa – w pierwszej kolejności wymienieni są dostojnicy Wielkiego Księstwa i magnaci, następnie posłowie szlacheccy, a na końcu posłowie mieszczańscy.

Punkt 1. tekstu zasadniczego *Unii lubelskiej* zawiera deklarację intencji, motywację działań, odwołanie do historii związków obu państw, wymienienie sprawców aktu unii (którymi są Bóg, Król, sejm koronny i litewski), zarys pracy nad aktem, wreszcie podziękowania i pochwały za dzieło unijne.

Z punktów tekstu zasadniczego jest to część najobszerniejsza, ujęta w cztery kunsztowne retoryczne okresy, z których pierwszy brzmi jak następuje:

Oznajmujemy tym to listem naszym wszem ninie i na potym będącym ludziam, do których jeno wiadomości ten list przydzie, iż my, mając ustawicznie przed oczyma powinność naszą przeciw ojczyźnie swej Wielgiemu Księstwu litewskiemu, którejsmy wszystkę pocziwość, ozdobę, pożytek pospolity, a najwięcej umocnienie od niebezpieczeństwa, tak wewnętrznego, jako zewnętrznego, opatrzyć powinni, bacząc przy tym i przed oczyma mając chwalebny a obojem narodowi barzo należyńy związek i społeczność przez przodki swe nigdy z obywatelami na on czas wszystkiej Korony Polskiej na wieczne czasy za spólnem a listownem obudwu narodow zezwoleniem uczynioną i listy, pieczęciami, przysięgami, czciami obojej strony dzierzana, lecz potem za złymi zawisnemi czasy nia[e]jako zatrudnioną, zawždy tak my, jako przodkowie nasi, o tem myśleli i pany swe, tak sławnej pamięci Zygmunta, jako szczęśliwie na ten czas obiema narodom, polskiemu i litewskiemu, a panujacego pana a pana Zygmunta Augusta, krole polskie, przez niemaly czas upominali i prośbami naszemi do tego wiedli, aby nam z powinności swy pański a królewski jako zwirzchni a jedni obudwu narodowo panowie do egzekucyje a skutku tak spisow spólnych, jako i inych spraw i przywilejow naszych, które na ten związek i na tę społeczność z pany i ziemiami Korony polski jeszcze od pradziada Jego Królewskiej Mości, a także za Aleksandra krola, my z Korona polską mamy, z łaski a zwirzchności swy dopomoc, a to co się z tej społeczności wykroczyło, w swą reżę wstawić raczyli, zwiodszy nas z pany radami i inemi Korony polskiej stany na jedno miejsce do wykonania tej to chwalebny a obojemu narodowi pożytecznej sprawy, jako o tej sprawie unji i konstytucyje i deklaracje i recessy sejmow po ty czasy będących jaśnie omawiają.

Abstrahując od ornamentyki i cech językowych tego fragmentu *Unii lubelskiej* (w obu tych warstwach mamy zgodność ze stanem XVI-wiecznym), trzeba zwrócić uwagę na dwa zabiegi w sferze treści, które są na granicy manipulacji faktami, a może *de facto* były zamierzoną manipulacją: 1) pisząc o „spolnej ojczyźnie”, sygnatariusze cały czas wymieniają jedynie Wielkie Księstwo Litewskie, Korona Polska jest niejako na zewnątrz tej „ojczyzny”, chociaż zarazem akcentują tezę o „obojem narodzie”; 2) pisząc o „dziele unijnym”, sugerują, że to oni nakłaniali króla Zygmunta Augusta, by to dzieło zrealizował, podczas gdy – jak wiemy – było zgoła odwrotnie. Czyż nie było owo fałszowanie historii świadomym zabiegiem mającym uprawdopodobnić dobrą wolę wszystkich stron? Tego zapewne nigdy się nie dowiemy.

Kolejne punkty dokumentu zawierają konkretne stwierdzenia i ustalenia dotyczące: 1. potwierdzenia wcześniejszych „sprzymierzeń”, 2. ustanowienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów, 3. wspólnego wyboru i koronacji króla, 4. nowej tytulatury królewskiej przy zniesieniu dotychczasowej rozdzielnosci tytułu króla i wielkiego księcia, 5. zasad sukcesji tronu i zaopatrzenia potomstwa władców, 6. zasady potwierdzania przywilejów przy koronacji kolejnych królów, 7. zachowania przywilejów i praw obu jednoczących się państw, 8. rad i urzędów, 9. wzajemnej pomocy militarnej i wspólnej polityki zagranicznej, 10. wspólnej monety, 11. zniesienia ceł i myt dla szlachty, 12. zniesienia zakazu nabywania i dziedziczenia dóbr przez Polaków na Litwie, 13. zachowania własnych urzędów na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, 14. zwoływania wspólnych sejmów przez króla, 15. egzekucji i zachowania dotychczasowych dóbr w Wielkim Księstwie Litewskim.

Ostatni 19. punkt tekstu zawiera deklaracje, konkluzje i przysięgi końcowe:

Co wszystko czynić i wypełniać, mocnie dźieraćć w skutku wszystkim zawždy pod naszą przysięgą siebie i potomki nasze obowiązujemy. (...)

A ku lepszemu świadectwu i wiecznej pamięci rzeczy wyżej opisanych my przerzeczenni, wyżej opisani prełaci i panowie rada, tak duchowna, jako świecka, książęta, my posłowie ziemscy i inne stany na tym walnym a spolnym sejmie lubelskim będący zawiesiliśmy na ten list pieczęci nasze. Pisan i dan na tymże spolnym sejmie lubelskim pierwszego dnia miesiąca lipca roku Bożego tysiąc pięćset sześćdziesiąt dziewiątego.

6. STYLISTYKA TEKSTU

Dokument *Unii lubelskiej* jest tekstem urzędowym, prawnym i politycznym. W związku z tym należy przyjąć, że dominujące w nim determinanty stylowe wiążą się ze stylem urzędowym i retorycznym. Jeśli chodzi o te pierwsze, to – jak już zaznaczono – sam fakt zapisu tekstu w języku polskim pozostawał w związku z XVI-wieczną praktyką sejmową:

Bardzo pouczającym wskaźnikiem wzrostu powagi języka polskiego jest jego zastosowanie w urzędowych drukach XVI w. W 1. poł. w. XVI wychodzą zbiory ustaw sejmowych po łacinie. Ale od połowy stulecia pojawiały się one już po polsku. Także osobne wydania uchwał sejmowych z lat 1507–1548 miały brzmienie łacińskie, ale później w zasadzie wszystkie uchwały sejmu w Krakowie, Warszawie, Lublinie, Piotrkowie; uniwersały poborowe, Rad Koronnych, elekcyjne, koronacyjne; postanowienia konfederacji generalnej, zarządzenia podatkowe są redagowane w języku polskim.⁷

⁷ Z. Klemensiewicz, 1974, *Historia języka polskiego*, Warszawa, s. 276; por. T. Skubalanka, 1984, *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Wrocław, s. 182.

Drugim wyznacznikiem stylu urzędowego jest omówiona wyżej kompozycja tekstu, dzielącego się na numerowane punkty z wyraźnie wydzieloną częścią wstępną, w której wymienieni są sygnatariusze tego aktu, częścią zasadniczą oraz zakończeniem, mówiącym o opieczetowaniu dokumentu *Unii lubelskiej* przez jego sygnatariuszy.

Trzeci wyznacznik to ustabilizowane formuły urzędowe mające postać wyrażeń i fraz – por. przykładowo: *Oznajmujemy tym to listem naszym wszem ninie i na potym będącym ludziom; w mocy zupełny[ej] na czasy wieczne zostawać mają; prełaci i panowie rady, książęta, posłowie ziemscy i inne wszystkie stany; pożytek pospolity; umocnienie od niebezpieczeństwa; spisy spolne; jedna a spolna Rzeczpospolita; obieranie i podnoszenie wielkiego księdza litewskiego; koronacja nowego krola; wszem wobec i każdemu z osobna; nabywanie i dzierżenie imienia; dzierżyć wedle prawa; nie mają nigdy wiecznymi czasy być wzruszone i odmieniane; Pisan i dan...dnia miesiąca...roku Bożego...*

Czwartym wyznacznikiem urzędowości stylu jest specjalistyczne słownictwo. Dzieli się ono na dwie podgrupy:

- a. oficjalna tytulatura oraz nazwy urzędów, godności i funkcji, np. *Korona Polska, Wielgie Księstwo Litewskie, Król, Jego Królewska Mość, Jego Królewska Miłość, krole polskie, wielgi ksiądz litewski, krol spolny, panowie rada, posłowie ziemscy, stany wszystkie, książęta, hetman nawyszy, marszałek nawyszy, administrator ziemie, starost / / starosta, kasztelan, ciuwun, marszałek dworny, krajczy, stolnik, podskarbi, pisarze Jego Królewskiej Mości, barones;*
- b. terminy prawne i administracyjne, np. *artykuł, przywilej, deklaracja, wakować, list, konstytucja, uchwała sejmowa, obywatel, ziemia 'provincia', powiat, familia 'ród', osoba [w sensie prawnym], feudo, lenno, frymark, zamiana, dożywocie, zastaw, statut, egzekucja, akta, prawo / / prawa, spisy spolne, deklaracja, recessa, stany koronne, unia, sprzemirzenie, oboj narod, jedna a spolna Rzeczpospolita, obieranie krola, wolności poddanych, cło, myto, nabywanie i dzirżenie imienia.*

Wyznaczniki stylu urzędowego mają charakter strukturalny i informacyjny, stanowią tworzywo językowo-stylistyczne tekstu *Unii lubelskiej*, bez którego nie mógłby on funkcjonować jako akt publiczny.

Unia lubelska, jak już podkreślono, była ważnym faktem politycznym, tekst tego aktu ma więc znamiona charakterystyczne dla retorycznej wypowiedzi politycznej. Sprowadzają się one do oddziaływania perswazyjnego na audytorium sejmowe i szerszy krąg odbiorców za pomocą wykładników argumentacyjnych i estetycznych zgodnie z zasadami retoryki okresu odrodzenia.⁸ Te pierwsze mają charakter racjonalny lub emocjonalny, te drugie nadają tekstowi cechy ozdobnej hieratyczności.

⁸ Por. m.in. J. Ziomek, 1990, *Retoryka opisowa*, Wrocław, s. 21–53; S. Dubisz, 1992, *Język i polityka. Szkice z historii stylu retorycznego*, Warszawa, s. 11–30; J.Z. Lichański, 1992, *Retoryka od średniowiecza do baroku*, s. 114–132.

Zgodnie z zasadami retoryki rozumu sygnatariusze aktu *Unii lubelskiej* podkreślają jej utylitarно-polityczne motywacje, wśród których na plan pierwszy wysuwa się **pożytek publiczny**, a najwięcej **umocnienie od niebezpieczeństwa**, tak wewnętrznego, jako zewnętrznego. Na miejscu drugim jest wymieniania dobra tradycja dotychczasowych związków obu państw – *bacząc przytym i przed oczyma mając chwalebny a obojemu narodowi* barzo należy **związek i społeczność** przez przodki *swe nigdy z obywatelami na on czas wszystkiej Korony Polskiej na wieczne czasy za spólnem a listownem narodow zezwoleniem uczynioną a statecznością obojej strony* dzierzana. Trzecim koronnym argumentem, motywującym zawarcie unii, są **wolności, dostojęstwa, prerogatywy, urzędy** wszystkie obojga narodu, a także **prawa, przywileje i wolności** poddanych przysługujące z dawnych czasów i od poczęcia unji *wszem wobec i każdemu z osobna*. Klamrą łączącą te argumenty jest podkreślenie wspólnotowości woli wyrażone kilkakrotnie w dokumencie *expressis verbis*: **My** prełaci i panowie rada tak duchowna jako świecka, książęta, stany wszystkie Wielkiego Księstwa Litewskiego, ktemu posłowie ziemscy; *Przysięgi rad, dygnitarzow, urzędnikow, starost* **narodu litewskiego** i przedniejszych domow ludzi; **my** obojego narodu prełaci, książęta, rady, barones i wszystkie stany; **my** prełaci i panowie rady, książęta, posłowie ziemscy i ine wszystkie stany Wielkiego Księstwa litewskiego.

To wspólnotowe *my* jest również naczelnym argumentem o charakterze emocjonalnym w szczególności wtedy, gdy dotyczy stanów obu państw, których przedsięwzięciu unijnemu towarzyszy chwała i pożytek: **my** prełaci i panowie rady, książęta, posłowie ziemscy i ine wszystkie stany Wielkiego Księstwa litewskiego *znając być chwalebne, potrzebne i obojemu temu narodowi, tak Korony polskiej jako Wielgiemu Księstwu litewskiemu*. Podstawowym motywem takiego postępowania w sferze emocjonalnej jest **powinność** przeciw ojczyźnie *swej* [czyli – wobec ojczyzny], *któreśmy za łaską Bożą do tego końca i do tej konklusji przywiedli. Z czego bądź Pana Boga w trojcy jedynemu* **chwała** wieczna, a krolowi Jego Mości z łaski Boży panu a panu Zygmuntowi Augustowi **dzięka** nieśmiertelna, *zacnej tyż Koronie polskiej i Wielgiemu Księstwu litewskiemu* **sława i ozdoba** na wiekuiste czasy. Uczucie patriotyzmu znajduje więc źródło w łasce bożej, realizuje się dzięki staraniom króla, w następstwie czego sygnatariuszy aktu unii lubelskiej czeka nagroda w postaci wiecznej sławy i chwały. W tym zestawieniu zawarta jest ówczesna hierarchia wartości: Bóg – król – stan szlachecki. Ponadto przedsięwzięcie unijne jest możliwe dzięki poczuciu *szczyrego braterstwa* oraz *spolnej braterskiej miłości*, łączących wszystkie podmioty biorące udział w tym dziele.

Waga podjętej w dokumencie *Unii lubelskiej* problematyki i ważkość zastosowanej argumentacji (racjonalnej i emocjonalnej) znajduje odzwierciedlenie w hieratyczności i retorycznej ozdobności tekstu. Służą temu następujące zabiegi w sferze organizacji warstwy językowej:

– zastosowanie rozbudowanego okresu jako jednostki składniowej, dzięki czemu tak skonstruowane partie tekstu są wyróżnione funkcjonalnie i zwiększają jego ozdobność, np. *Ktore artykuły iż tam na on czas prze krotkość czasu i prze inne gwałtowniejsze potrzeby Rzeczypospolity[ej] obojogo narodu spolonymi spisy naszymi z stany koronnemi warowane być nie mogły, przeto tego wolniejszego czasu zjechawszy się na ten sjem spolny do Lublina na dzień dwudziesty trzeci miesiąca grudnia w roku przeszłym tysiąc pięćset sześćdziesiąt osmym przez Jego Królewski Miłości za zezwoleniem oboich rad polskich i litewskich złożony i do tego czasu jednostajnie dzierzony i kontynuowany, takieśmy niżej opisane traktaty i namowy między soba uczynili, któreśmy za łaską bożą i do tego końca i do tej konklusji za zgodnym i jednostajnym obojej strony zezwoleniem i spolnym spisaniem, niwczym nie derogując recessowi warszawskiemu i inszym przywilejom przywiedli;*⁹

- utrzymanie całości struktury składniowej tekstu w trybie orzekającym, co nadaje tekstowi charakter dokumentu i wzmacnia jego deklaratywność, np. *Sejmy i rady ten oboj narod ma zawsze mieć spolne koronne pod krolem polskim, panem swym, i zasiadać tak panowie między pany osobami swemi, jako posłowie między posły, i radzić o spolnych potrzebach tak na sejmiech, jako i bez sejmow, w Polsce i w Litwie;*
- zachowywanie postpozycyjnego szyku orzeczenia (na końcu fraz i zdań), narzucające poszczególnym punktom tekstu określoną rytmikę i formułę rozporządzeń, np. *Iż już Królestwo polskie i Wielgie Księstwo litewskie jest jedno nierozdzielne i nierozne ciało, a także nierozna ale jedna a spolna Rzeczpospolita, ktora się z dwu państw i narodow w jeden lud zniosła i spoila; Moneta tak w Polsce, jako w Litwie, ma być spolną radą uniformis et aequalis in pondere et grano et numero petiarum et inscriptione monetae, co skutkowi przywieść Jego Królewska Mość jest powinien i potomkowie Jego Królewskiej Mości będą powinni; Sejmow innych żadnych osobnych stanom koronnym i litewskim od tego czasu Krol Jego Mość składać nie będzie, jedno zawsze spolne sejmy temu obojemu narodowi jako ciału jednemu w Polsce składać będzie, gdzie się Jego Królewski Mości i radam koronnym i litewskim nastuszniej zdać będzie;*¹⁰

⁹ Składnia periodyczna jest uznawana za podstawowy wykładnik retoryczności prozy renesansowej – por. A. Wierzbicka, 1966, *System składniowo-stylistyczny prozy polskiego renesansu*, Warszawa.

¹⁰ W tym wypadku szyk postpozycyjny orzeczenia jest zapewne wynikiem stylizacji według wzorca części tekstów łacińskich, nie zaś przeniesieniem stylistyki tekstu potocznego – por. Z. Klemensiewicz, 1974, op. cit., s. 423–429; S. Dubisz, 2004, *Dwie tendencje stylistyczno-składniowe w rozwoju literackiej polszczyzny ogólnej* [w:] M. Wojtak, M. Rzeszutko (red.), *W kręgu wiernej mowy*, Lublin, s. 419–427.

- stosowane z umiarem figury stylistyczne, czyniące zadość kategorii ozdobności tekstu: a) apostrofy – np. *W imię Pańskie amen; Ku wiecznej pamiętce sprawy niżej opisanej; A ku lepszemu świadectwu i wiecznej pamięci rzeczy wyżej opisanych*; b) wyliczenia – np. *ma być obwołan oraz krolem polskiem i tenże wielgim księdzem litewskiem, ruskiem, pruskim, mazowieckiem, żmudzkiem, kijowskiem, wołyńskiem, podlaskiem i inflackiem; prawa, przywileje i wolności poddanych; wolności, dostojęstwa, prerogatywy, urzędy wszystkie; przyznawamy i one pieczęciami, przysięgami, poczciwościami swymi... warujemy, utwierdzamy i umacniamy*; c) powtórzenia – np. *jedna głowa, jeden pan i jeden krol spolny*;
- nieliczne makaronizmy i latynizmy, wzmacniające erudycyjność tekstu dokumentu, np. *Succesio Jego Krolewski Mości naturalis et haereditaria; nie czyniąc żadnej dismembracji koronnej; Foedera aut pacta abo zmowy i przymierza; feuda albo lenna; czyje to ojczyzny i possessje przedtym byli*.

Akt unii lubelskiej w dziejach państwowości polskiej i litewskiej miał wymiar międzynarodowy, europejski i epokowy; sprzęgły się w nim tradycje narodowe z tendencjami renesansowymi. Jako dokument polityczny *Unia lubelska* może być porównywana z *Konstytucją 3 Maja* czy też późniejszymi konstytucjami Polski 20-lecia międzywojennego. Językowo tekst *Unii lubelskiej* jest dobrym przykładem ukształtowanej już w znacznym zakresie XVI-wiecznej polszczyzny ogólnej.

Bibliografia

Teksty źródłowe

Unia lubelska, http://www.polska.pl/info/archiwa/unia_lubelska/tekst.htm

Opracowania

- S. Dubisz, 1985, O „nobilitacji” nazwisk mieszczańskich na Mazowszu w XVII i XVIII w., „Prace Filologiczne” XXXII, s. 97–107.
- S. Dubisz, 1992, *Język i polityka. Szkice z historii stylu retorycznego*, Warszawa.
- S. Dubisz, 2004a, *Polski dyskurs odrodzeniowy – kultura, polityka, religia, język*, „Przegląd Humanistyczny” nr 4, s. 27–42.
- S. Dubisz, 2004b, *Dwie tendencje stylistyczno-składniowe w rozwoju literackiej polszczyzny ogólnej* [w:] M. Wojtak, M. Rzeszutko (red.), *W kręgu wiernej mowy*, Lublin, s. 419–427.
- P. Jasienica, 1986, *Polska Jagiellonów*, Warszawa.
- I. Kąkolewski, M. Kopczyński (red.), 2012, *Pod wspólnym niebem. Rzeczpospolita wielu narodów, wyznań, kultur (XVI–XVIII w.)*, Warszawa.
- Z. Klemensiewicz, 1974, *Historia języka polskiego*, Warszawa.

- W. Kuraszkiwicz, 1951, *Nazwiska na -owic w Warszawie XV–XVI wieku*, „*Język Polski*” z. 1, s. 23–29.
- J.Z. Lichański, 1992, *Retoryka od średniowiecza do baroku*, Warszawa.
- S. Rospond, 1966, *O nazwiskach na -ski*, „*Poradnik Językowy*” z. 1, s. 1–12.
- H. Samsonowicz, 1973, *Historia Polski do roku 1795*, Warszawa.
- T. Skubalanka, 1984, *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Wrocław.
- J. Topolski (red.), 1978, *Dzieje Polski*, Warszawa.
- A. Wierzbicka, 1966, *System składniowo-stylistyczny prozy polskiego Renesansu*, Warszawa.
- J. Ziomek, 1990, *Retoryka opisowa*, Wrocław.

***The text of Unia lubelska (The Union of Lublin)
as a document of the period***

Summary

The union concluded at the Sejm meeting held in Lublin in 1569 established common institutions of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, thus creating the Polish-Lithuanian Commonwealth, which survived until 1795. Apart from the ruler elected jointly by the nobility of both countries, it established the common Sejm, foreign and defence policies, and the common coin. The army, treasury, legal systems, administration, and judiciary remained separate. From the philological point of view, the following markers are substantial for characterising the Union of Lublin act: the Polish language of the text and its stylistic affinity, diversity of the forms of the names of the document signatories, text composition and its official and rhetoric style markers determining its informative and persuasive functions.

Keywords: the Union of Lublin – text – composition – stylistics – rhetoric – informative and persuasive functions

Trans. Monika Czarnecka